

Katowice 16.09.2024

Prof. dr hab. Dariusz Nawrot
Instytut Historii
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Recenzja pracy doktorskiej
mgr Cezarego Wołodkowicza
pt. Garnizon napoleoński w Wolnym Mieście Gdańsku w latach 1807-1813

Pan mgr Cezary Wołodkowicz podjął się niezwykle ważnego zadania, opracowania historii napoleońskiego garnizonu Wolnego Miasta Gdańska. Realizacja tego zamierzenia, jak wynika z tytułu pracy, oznacza przedstawienie i przeanalizowanie zagadnień związanych ze składem garnizonu, infrastrukturą wojskową w mieście, wydatkami miasta na rzecz garnizonu, a w końcu relacjami między żołnierzami garnizonu a gdańszczyzanami. Jak zaznacza Doktorant, będzie to przedstawienie garnizonu w okresie pokoju, w czasie gdy miasto nie stanowiło teatru działań wojennych, jak podczas oblężeń w roku 1807 i 1813. Słusznie za garnizon uznaje oddziały, które stacjonowały w mieście dłuższy czas, podlegając dowództwu gubernatora lub tzw. „odrębnego dowództwa Gdańska”, nie uwzględniając oddziałów, które w mieście zatrzymały się zaledwie kilka dni. Podjęcie badań nad tymi kwestiami Doktorant motywuje słabym opracowaniem powyższych zagadnień. Przywołuje przy tym najnowszą pracę, wydaną już pośmiertnie, Andrzeja Nieuważnego: *Klucz do wszystkiego. Dzieje napoleońskiej twierdzy Gdańsk 1807-1814* (Gdańsk 2022), której Autor w oparciu o nieznanne wcześniej źródła francuskie, przedstawił takie zagadnienia, jak rola twierdzy gdańskiej w wojskowych i politycznych planach Napoleona, francuskie prace fortyfikacyjne, czy kolejne oblężenia miasta, pomijając kwestie opracowane w dysertacji przez mgr Cezarego Wołodkiewicza i uzupełniające naszą wiedzę o twierdzy Gdańsk.

Doktorant chce się przy tym zmierzyć się z odpowiedzią na zasadnicze pytania dotyczące: składu garnizonu i zmian w jego faktycznej wielkości w poszczególnych okresach, funkcjonującej w mieście napoleońskiej cywilnej administracji wojskowej, komisarzy wojennych, inspektorów przeglądów, służby medycznej, itp. Zamierza też opisać infrastrukturę zajęłą na potrzeby wojska: koszary i kwatery oficerskie, szpitale oraz magazyny. Jego celem jest też oszacowanie faktycznych wydatków miasta Gdańsk

związanych z obecnością napoleońskiego garnizonu, a w końcu opisanie niezwykle ważnego aspektu obecności garnizonu w mieście, czyli relacji żołnierzy z mieszkańcami. Należy się przy tym zgodzić z Doktorantem, że powyższe zagadnienia nie miały nigdy szczegółowego omówienia w literaturze, a najczęstszym opisywanym wydarzeniem z dziejów Wolnego Miasta Gdańska były dwa oblężenia twierdzy w 1807 i 1813 roku. Poświęcili im swoje opracowania Gustav Köhler: *Geschichte der Festungen Danzig* (Breslau 1893), Frédéric Naulet: *Friedland (14 juin 1807). La campagne de Pologne, de Danzig aux rives du Niémen* (Paris 2007), Władysław Zajewski: *Historia Gdańska* (Gdańsk 1993) oraz Adam Paczuski: *Gdańsk napoleoński. Oblężenia 1807-1813* (Gdańsk 2000).

Określając cel pracy Doktorant przyjął, że przede wszystkim analiza materiału źródłowego ma pozwolić na odpowiedź na zasadnicze pytania związane z badaną problematyką. Chce przy tym zweryfikować stwierdzenia funkcjonujące w historiografii, które po konfrontacji ze źródłami archiwalnymi odrzuca, dotyczące stale rosnącej liczebności garnizonu oraz olbrzymiej roli Gdańska w militarnych planach Napoleona w całym badanym okresie. Podstawą recenzowanej pracy są przede wszystkim materiały archiwalne z Service Historique de la Défense, w tym korespondencja codzienna Wielkiej Armii, w której znajdują się raporty gubernatora Jeana Rappa i Josepha Legrange'a, tabelaryczne zestawienia składu garnizonu, czy materiały z zespołu inżynierii wojskowej. Z Archives National wykorzystał m.in. korespondencję marszałka Louisa Nicolasa Davouta z Napoleonem, Henrym Clarke'em, czy samym Rappem. Z Archives Diplomatiques du Ministère des Affaires Étrangères sięgnął po raporty francuskich dyplomatów z Wolnego Miasta Gdańska. Kluczowe znaczenie dla tematu pracy miały też archiwalia z Archiwum Państwowego w Gdańsku, w tym zespół *Militaria* (w którym znalazły się materiały dotyczące kwaterunków), i *Französische Zeit*, zawierający korespondencję gubernatora z władzami miejskimi, zestawienia wydatków, czyienne rozkazy gubernatora. Równie ważne były źródła z Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, gdzie znajduje się korespondencja wojskowa komendanta generała Michała Grabowskiego. Uzupełniają je wykorzystane dokumenty z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk.

Łącznie w pracy wykorzystano prawie 20 wydawnictw źródłowych, w tym niezwykle ważną *Correspondance de Napoleon Ier*, pamiętniki, sześć tytułów prasowych oraz blisko 100 opracowań i artykułów naukowych, w tym monografię Edwina Rozenkranza (*Napoleońskie Wolne Miasto Gdańsk. Ustrój, prawo, administracja*), teksty odnoszące się do finansów miasta, autorstwa Edmunda Kizika (*Finanse Gdańska w latach napoleońskiego*

Wolnego Miasta Gdańska 1807-1813/14), Dariusza Kaczora (*Podstawy prawne polityki fiskalnej Wolnego Miasta Gdańska w latach 1807-1813*) oraz poruszające kwestię garnizonu: Janusza Staszewskiego (*Z dziejów garnizonu polskiego w Gdańsku w latach 1808-1812*), czy podsumowujący dotychczasowy stan badań o garnizonie w Gdańsku: Wojciecha Mazurka (*Wolne Miasto Gdańsk 1807-1814. Na granicy francuskiego imperium*). Wysiłek Doktoranta pozwolił stworzyć pracę opartą na źródłach, wnoszącą wiele nowych informacji i korygującą wiele dotychczasowych ustaleń historiografii. Na tej podstawie można stwierdzić, że podstawa źródłowa oraz wykorzystana literatura naukowa nie budzą wątpliwości co do wartości recenzowanej pracy.

Rozprawa doktorska składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, zawierających od czterech do sześciu podrozdziałów, zakończenia, aneksu, wykazu tabel, wykazu skrótów i bibliografii. Praca ma konstrukcję chronologiczno-problemową, która jest spójna i logiczna. Jej zakres geograficzny zasadniczo wyznaczają granice Wolnego Miasta Gdańska, a ramy chronologiczne lata 1807-1813. Prace rozpoczyna wstęp, w którym przedstawiono cel pracy i pytania badawcze oraz szczegółowo scharakteryzowano wykorzystane źródła archiwalne i kluczową literaturę naukową. Autor omówił także zastosowane metody badawcze i zaprezentował konstrukcję pracy.

W rozdziale pierwszym o organizacji i liczebności garnizonu Gdańska, Doktorant zaprezentował strukturę dowództwa garnizonu, przybliżając sylwetki gubernatora miasta Jeana Rappa, komendanta placu François Ménerda, czy Michała Grabowskiego itd., ale także skład wojsk tworzących garnizon w poszczególnych okresach. To zmiany w składzie garnizonu wyznaczają cezury kolejnych podrozdziałów, wykazując zarazem - co niezwykle ważne - że do 1810 roku Napoleon nie przywiązywał aż takiej wagi do militarnego znaczenia Gdańska. Co interesujące, lokując w Gdańsku przede wszystkim oddziały polskie i saskie, których zwierzchnikiem był władca Saksonii i Księstwa Warszawskiego, cesarz Francuzów nawiązywał do wcześniejszej przynależności miasta do Rzeczypospolitej. Zmianę stosunku cesarza do twierdzy Gdańsk spowodowała groźba wojny z Rosją, co Autor dokładnie wyjaśnia na s. 50-51, powodująca znaczące zwiększenie garnizonu z 3 tysięcy w 1810 roku do ponad 20 tysięcy oficerów i żołnierzy we wrześniu 1811 roku. Osobne miejsce w tym rozdziale zajmuje ostatni podrozdział poświęcony flocie kaperskiej stacjonującej w Gdańsku, a zorganizowanej na polecenia generała Rappa. Weryfikuje przy tym okoliczności organizacji tej floty i zmienia dotychczasowe opinie na temat jej skuteczności. Dyskusyjne jest pominięcie oddziałów wojskowych wystawionych przez miasto Gdańsk, które zaprezentował w oddzielnym artykule, tym bardziej, że - jak sam zaznacza - Francuzi I Kompanię

Grenadierów traktowali jako część garnizonu. W rozdziale zdarzają się drobne pomyłki. Joachim Murat nie był w 26 maja 1807 roku królem Neapolu a wielkim księciem Bergu (s. 17). Pisząc o stanie polskiego batalionu mającego liczyć 2557 żołnierzy, myśli zapewne o pułku piechoty (s. 39). Batalion liczył ok. 840 ludzi. Natomiast pisząc o stanie garnizonu Gdańska z końca stycznia 1813 roku powinien zaznaczyć w przypadku 17. i 19. pułków ułanów, że nie były to stany tych pułków, tylko pododdziałów, które znalazły się w Gdańsku w chwili odwrotu z Litwy. Pułki 17. i 19. znajdowały się wtedy w Wielkopolsce w okolicach Sierakowa i liczyły 1300 ułanów. Natomiast co do okoliczności wzięcia do niewoli generała (marszałkiem został dopiero 13 lipca 1807 roku) Claude`a Victora Perrina w styczniu 1807 roku (s. 40) warto zaznaczyć, że nie dokonał tego oddział Ferdinanda von Schilla, a grupa byłych jeńców pruskich wraz z mieszkańcami Choszczna (Arnswalde), P. Zawada: *Victor za Blüchera* (Gdańsk 2020).

W rozdziale drugim o administracji i służbach pomocniczych, Doktorant przedstawił szczegółowo administrację wojskową, służbę medyczną i sądownictwo wojskowe w Wolnym Mieście. Zaprezentował sylwetki i zadania osób, które stanowiły cywilną część garnizonu, w tym francuskiej intendencji, komisarzy wojskowych, inspektorów do spraw przeglądów. Przedstawił również organizację i skład kadrowy wojskowej służby medycznej, oceniając, że do 1811 roku zapewniała ona odpowiedni poziom opieki, co zmieniło się wraz z radykalnym powiększeniem garnizonu. W kontekście funkcjonowania tej administracji w Gdańsku, skupił uwagę na bardzo istotnej kwestii współpracy administracji wojskowej z urzędnikami gdańskimi, którzy zajmowali się kwestiami związanymi z obecnością garnizonu w mieście. Omówił również, nie przedstawioną do tej pory w literaturze naukowej, kwestię funkcjonowanie sądów wojskowych w Gdańsku (dwa sądy stałe gubernatorstwa gdańskiego i sąd specjalny gubernatorstwa), opracowując bardzo interesujące zestawienie popełnionych przestępstw i zapadłych wyroków. Autorowi zdarzają się jednak drobne potknięcia. Pierre Daru (s. 83) był ministrem administracji od 20 listopada 1813 roku do 1 kwietnia 1814 roku, a w interesującym nas okresie był intendentem generalnym od 8 lipca 1805 roku do 17 kwietnia 1811 roku, a następnie był ministrem sekretarzem stanu od 17 kwietnia 1811 roku do 20 listopada 1813 roku. Do ustalenia pewnych kwestii, m.in. imion urzędników i ich danych biograficznych warto wykorzystać opracowany przez Jeana Tularda *Dictionnaire Napoléon* (Paris 1999). W podrozdziale dotyczącym wojskowej służby medycznej w Gdańsku (s. 91), brakuje najnowszych prac Marii Turos, np. *Chirurgia wojenna w czasach Księstwa Warszawskiego* (Warszawa 2021).

W kolejnym rozdziale Doktorant zaprezentował zadania militarne i codzienne obowiązki garnizonu twierdzy. Uznał przy tym, że najważniejszym zadaniem była obrona wybrzeża przed ewentualnym desantem angielskim, przeciwdziałanie kontrabandzie i działalności szpiegowskiej. W tym kontekście omówił również szczegółowo działania floty kaperskiej, która miała swoje sukcesy w 1808 roku, przed dotarciem na Bałtyk większych sił angielskich, dostrzegając, że efektywność późniejszych działań warunkowały skromne rozmiary tej floty. Bardzo interesująco przedstawił również działalność wywiadowczą i kontrwywiadowczą prowadzoną z Gdańska. Jak ustalił Doktorant, analizując pokaźny zasób źródeł, miała ona różne ukierunkowanie w badanym okresie. Początkowo celem były Prusy, które podejrzewano o chęć rewanzu za klęski z 1806 roku, ale od 1810 roku nasilenie działań nastąpiło w kierunku Rosji. W ich zakres wchodziła zarówno kontrwywiadowcza ochrona prowadzonych prac fortyfikacyjnych w Gdańsku w latach 1811-1812, jak i wywiadowcze rozpoznanie przygotowań wojennych przeciwnika. Było to szczególnie istotne w kontekście aktywnej roli garnizonu gdańskiego w odparciu spodziewanej ofensywy rosyjskiej, która mogła uzyskać wsparcie ze strony Prusaków. Podkreślić należy, że rozdział ten w zasadniczej części opracowany został na dokumentach archiwalnych, a omawiane zagadnienia nie były dotąd przedstawiane tak szczegółowo w literaturze historycznej. Przykładem może być zarówno szczegółowy opis potyczki polskiego oddziału piechoty na Helu w obronie statków kaperskich z angielską fregatą i brygiem we wrześniu 1810 roku (s. 121), czy cytowane licznie, nieznane dotąd raporty wywiadowcze. Uwaga ta dotyczy także kolejnych rozdziałów.

W rozdziale czwartym, poświęconym przedstawieniu infrastruktury miejskiej wykorzystywanej na potrzeby garnizonu gdańskiego, Doktorant szczegółowo omówił system kwaterowania w mieście, w tym opis kwater dla oficerów i urzędników wojskowych, zasady wypłat dla mieszczan obarczonych kwaterunkiem, czy miejsca w których z braku odpowiedniej ilości miejsc koszarowych, lokowano podoficerów i szeregowców, jak spichlerze i budynki magazynowe. Przeanalizował również liczbę i lokalizację szpitali wojskowych oraz magazynów sprzętu i medykamentów. Zaprezentował lokalizację w mieście takich obiektów, jak piekarnie, rzeźnie i magazyny aprowizacyjne. Ustalił również, w związku z działalnością sądów wojskowych, gdzie przetrzymywani byli więźniowie. Jednak w przypadku uwagi na temat legalności obecności żony u boku Dirka van Hogendorpa i kosztów jej kwatery (s. 171) nie można zapominać, że Hogendorp był nadal generalnym gubernatorem Litwy i prezesem Komisji Rządu Tymczasowego Litwy, mianowanym w 1812 roku i małżonka u jego boku występowała nie jako żona generała, a prezesa i gubernatora, pełniąc u jego boku funkcje reprezentacyjne.

W rozdziale piątym Doktorant omówił i przeanalizował kwestię wydatków Gdańska na rzecz wojsk napoleońskich w mieście. Problemem niezwykle ważnym było w tym kontekście rozstrzygnięcie sprzecznych informacji na temat sposobu zaopatrywania wojsk francuskich, które miały być żywione przez miasto i wojsk sprzymierzonych, polskich i saskich, które zaopatrywać miały rządy ich państw. Ja wykazał Doktorant, dla Księstwa Warszawskiego było to kolejne obciążenie, któremu nie mogło poddać, szczególnie w czasie wojny z Austrią w 1809 roku, co wymusiło żywienie polskich oddziałów przez gdańszczan. W tej sprawie ostatecznie weryfikuje informacje występujące w literaturze (s. 204), m.in. ustalenia Rafała Kowalczyka (w artykule *Intendentura wojsk Księstwa Warszawskiego. Komisja Żywności 1807-1809*). Szczegółowo przy tym zaprezentował wydatki związane z żywieniem garnizonu, które obejmowało zarówno zaopatrzenie dostarczone w ramach kontrybucji z 1807 roku, zaopatrzenie służby bieżącej i na wypadek oblężenia. Do tego dochodziło zabezpieczeniem odpowiedniej ilości kwater, siedzib szpitali, czy powiększających się magazynów. Zsumowanie tych wydatków ukazuje koszty jakie przerzucano na Gdańsk w związku ze stacjonowaniem w mieście garnizonu. Doktorant ustalił, że obciążenia te stanowiły 47% całości wydatków miasta poniesionych w skutek znalezienia się pod zwierzchnością francuską, a ich suma w całym badanym okresie wynosiła blisko 17 milionów franków, z 35 milionów łącznych obciążeń.

Ostatni rozdział Doktorant poświęcił codziennemu funkcjonowaniu garnizonu. Kolejno interesująco omówił w nim takie kwestie, jak relacje, czasami konfliktowe, gubernatora Rappa z podwładnymi, codzienna służba garnizonowa, w tym szkolenia i manewry, ale i problemy z dyscypliną, czyli oficerskie i żołnierskie ekscesy. W tej partii pracy uwagę przyciąga opis masowej bijatyki między żołnierzami polskimi i z państw niemieckich, którzy oskarżyli Polaków o to, że z ich powodu dojdzie do wojny z Rosją. Stanowi to interesujący przyczynek do oceny świadomości ówczesnych prostych żołnierzy (s. 247). Autor nie pominął kwestii wpływu obecności wojska na życie kulturalne miasta, przez organizowane różnego rodzaju świąt, uroczystości, czy koncertów orkiestr wojskowych. Omówił także mało znaną problematykę działania cenzury wojskowej. Bardzo ciekawym fragmentem tego rozdziału jest zaprezentowanie relacji oficerów i żołnierzy garnizonu z gdańszczanami. Z jednej strony, mieszkańcy miasta doświadczali wówczas licznych uciążliwości, związanych z załamaniem handlu i wynikających z obciążeń finansowych, kwaterunkowych, itp. z powodu obecności garnizonu, czasami przekraczające ich możliwości. Z drugiej strony, obecność garnizonu przynosiły też pozytywne doświadczenia, od osobistych kontaktów poczynając, kończąc na działaniach charytatywnych, np. dożywianie

przez wojsko najuboższych, czy poparciu dla licznych próśb władz miejskich, związanych ze zmniejszeniem obciążeń dla Gdańska. Pozwoliło to Doktorantowi stwierdzić, że obraz tych relacji nie był wyłącznie negatywny, a skuteczne pozyskanie władz miejskich i gdańszczyzan przez gubernatora Rappa, pozwoliło uniknąć w mieście antynapoleońskiego powstania w 1813 roku.

Podsumowanie i wnioski zawarł Doktorant w zakończeniu, udzielając odpowiedzi na postawione pytania. Skutecznie obala dotychczasowe twierdzenia historiografii co do wagi twierdzy w planach Napoleona, udowadniając, że taką rolę Gdańsk odgrywał dopiero od wiosny 1811 roku, kiedy zarysowuje się groźba wojny z Rosją. To decyduje o wielokrotnym powiększeniu garnizonu oraz o intensywnych pracach fortyfikacyjnych i o rozbudowie infrastruktury wojskowej. Wysoko przy tym ocenia skuteczność Jeana Rappa, jako gubernatora, który potrafił pozyskać zarówno swoich podkomendnych, jak i gdańszczyzan, wielokrotnie wspierając ich zabiegi o zmniejszenie obciążeń miasta. Obala to jednoznacznie niechętny obraz stosunku gdańszczyzan do Francuzów, a potwierdzeniem tego, jest postawa mieszkańców miasta podczas oblężenia w 1813 roku. Pracę uzupełnia aneks zawierający biogramy generałów napoleońskich, którzy znaleźli się w latach 1807-1813 w Gdańsku oraz wykaz tabel i schematów, skrótów i bibliografia.

Recenzowana praca napisana jest poprawnym językiem, choć budzą wątpliwości niektóre zwroty, s. 127 „przechwycony przez Anglików, którzy zawiedli go...” raczej odholowali. W pracy można znaleźć także błędy literowe i stylistyczne, które należy usunąć. Na przykład na s.18 poniważrany, na s. 36 oneodczuwalne, byłaskupieniejak, s. 41 Tona itp. Należy także zawsze poddawać imiona postaci przywoływanych po raz pierwszy w tekście, choć oczywiście nie zawsze jest to możliwe. Jednak w wielu przypadkach, gdy można je ustalić, Autor zaniedbuje tego obowiązku, np. na s. 18 płk Lesecq to Jacques, na s. 20 płk Lafosse to Jacques Mathurin, na s. 21 minister Champagny to Jean-Baptiste, na s. 32 Donat to Friedrich Gottlieb, na s. 53 Przyszychowski to Feliks itp. Przypisy skonstruowane są prawidłowo, choć można w nich znaleźć także drobne potknięcia.

Oczywiście wszystkie uwagi krytyczne nie obniżają bardzo wysokiej oceny przedłożonej dysertacji. Główną wartością pracy mgr Cezarego Wołodkowicza jest fakt, iż pierwszy raz w historiografii, w oparciu o przeanalizowany bogaty materiał źródłowy, dokonał szczegółowego opisu garnizonu Gdańska w epoce napoleońskiej i przeanalizował jego wpływ na sytuację w mieście. Co najistotniejsze, Doktorant w całej pracy sprawnie analizuje źródła i przenosi płynące z nich informacje na opis kolejnych opracowywanych zagadnień, związanych ze składem garnizonu, infrastrukturą wojskową w mieście, wydatkami

miasta na rzecz garnizonu, a w końcu relacjami między żołnierzami a gdańszczyzanami. Potrafi również odnieść wiedzę z przebadanych źródeł do ustaleń literatury historycznej.

Przekonywująco polemizuje z wcześniejszymi ocenami badaczy, weryfikując dotychczasowe stwierdzenia, utrwalone w historiografii. Pozwoliło to zrealizować zasadniczy cel pracy, jakim było przedstawienie szczegółowego obrazu składu i funkcjonowania garnizonu Gdańska w latach 1807-1813. Tym samym Doktorant wypełnił ważną lukę w badaniach nad historią wojskowości w epoce napoleońskiej i historią Gdańska. Dysertacja powinna zostać opublikowana, stanowi bowiem niezbędne uzupełnienie przywoływanej już pracy Andrzeja Nieuważnego: *Klucz do wszystkiego...*

Oceniając bardzo pozytywnie wartość recenzowanej pracy doktorskiej pt. Garnizon napoleoński w Wolnym Mieście Gdańsku w latach 1807-1813, stwierdzam, że spełnia ona wymagania stawiane rozprawom doktorskim. Na tej podstawie wnoszę o dopuszczenie Pana mgr Cezarego Wołodkiewicza do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

